

*Смельянова Д. В.,**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри західних і східних мов та методики їх викладання
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського*

АНТОНІМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ І КИТАЙСЬКІЙ МОВАХ: СХОЖІСТЬ І ВІДМІННОСТІ

*«Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи сумні!»**Леся Українка.**Contra spem spero! (Без надії сподіваюсь!)*

Анотація. Антонімія являє собою відношення між словами на основі протилежності їх значень і відображає одне з багатьох проявів системних відношень у лексиці. Це явище властиве всім природним мовам, зокрема українській і китайській, і являє собою одну з найскладніших лінгвістичних універсалій, підґрунтям якого є асоціація, побудована на контрастах, що відображають істотні відмінності однорідних явищ, предметів, дій, якостей. Лінгвістика універсалій вважає, що внутрішні принципи, за якими побудовані всі людські мови єдині, і всі людські мови ріднить глибинний структурний ізоморфізм. Антонімія є фундаментальним аспектом людської мови і відображає спосіб, у який наш розум класифікує та організовує світ, його предмети, явища, властивості.

В проведеному дослідженні проаналізовано явище антонімії в українській і китайській мовах. Показано, що явище антонімії в українській мові було і залишається в центрі уваги українських дослідників. Явище антонімії та її особливості в китайській мові розглянуто в дослідженнях як українських синологів, так і китайських лінгвістів.

Завданням дослідження є визначення схожості й відмінностей явища антонімії в українській і китайській мовах. Після розгляду явища антонімії в українській мові проведено порівняльний аналіз з явищем антонімії в китайській мові. Що стосується таких понять як зміст явища антонімії, сутності антонімів, семантичної класифікації антонімів, то, як видно з наведених у дослідженні даних, спостерігається схожість їх визначення в українській і китайській мовах. Деяко відрізняються назви семантичних класів антонімів.

Відмінності явища антонімії в українській і китайській мовах найбільш виявляються при поділенні слів на склади, внаслідок того що роль складів у цих мовах неоднакова. В українській мові не кожен склад лексично значущий, тоді як у китайській мові окремий склад, як правило, наділений смисловим значенням. Таким чином, стосовно китайської мови склад є не лише звуковою, а й смисловою одиницею. Це означає, що у китайській мові складоділення зазвичай збігається з морфологічним членуванням, і тому морфему іноді називають складоморфемою.

В наявних схожості і відмінностях явища антонімії в українській і китайській мовах визначено мовний універсалізм і важливу роль антонімів у цих мовах. Отже, використання антонімів дозволяє показати протиріч-

чя, сформувані різкий глибокий смисловий контраст як в українській, так і в китайській мовах, створити особливий фон для характеристики речей, підвищити тонус, посилити роль основного змісту, зробити мову глибшою і потужнішою. Порівняльний підхід до вирішення проблеми навчання китайської мови дозволяє знаходити ознаки мовного універсалізму у таких різних мовах, як українська і китайська, що, в свою чергу, стимулює подальші порівняльні дослідження на матеріалі цих мов.

Ключові слова: антонімія, українська мова, китайська мова, мовний універсалізм.

Постановка проблеми. Антонімія являє собою відношення між словами на основі протилежності їх значень і відображає одне з багатьох проявів системних відношень у лексиці. Це явище властиве всім природним мовам, зокрема українській і китайській, і являє собою одну з найскладніших лінгвістичних універсалій, підґрунтям якого є асоціація, побудована на контрастах, що відображають істотні відмінності однорідних явищ, предметів, дій, якостей. Лінгвістика універсалій вважає, що внутрішні принципи, за якими побудовані всі людські мови, єдині, і всі людські мови ріднить глибинний структурний ізоморфізм. Антонімія є фундаментальним аспектом людської мови і відображає спосіб, у який наш розум класифікує та організовує світ, його предмети, явища, властивості. У Великій українській енциклопедії зазначено: «Антонімія найповніше й найвиразніше виявляється в лексиці» [1]. Антонімами є лексеми з протилежною семантикою, які поєднані певним спільним фактором.

Проблемою проведеного дослідження є визначення схожості і відмінностей явища антонімії в українській і китайській мовах на підставі порівняльного аналізу досліджень українських і китайських лінгвістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антонімія української мови була і залишається в центрі уваги українських дослідників. Н. М. Бобух, дисертаційна робота якої присвячена структурно-семантичним, функціонально-стилістичним і лексикографічним аспектам антонімії в українській поетичній мові, уперше в українському мовознавстві на основі попередніх досліджень здійснила комплексний аналіз

антонімії української поетичної мови, обґрунтувала структуру, морфологічну та функційно-стилістичну класифікацію антонімів [2]. Н. В. Векуа в дисертаційному дослідженні здійснила аналіз антонімічних відношень, що виникають між якісними прикметниками, з'ясувала специфіку їхньої мовної реалізації, виявила особливості розвитку та функціонування (паралельного або непаралельного) протиставних відношень між членами антонімічних пар українських прикметників [3]. Л. А. Лисиченко здійснила загальне дослідження антонімії в сучасній українській мові [4]. О. О. Тараненко присвятила свою монографію виявленню прагматичного потенціалу антонімії української мови [5]. Внутрішньомовні властивості антонімії української мови досліджував у своїй монографії М. П. Кочерган. Дослідник наголошує, що при антонімії основна увага повинна бути звернена на розбіжність у сполучуваності, бо тільки остання засвідчує ту зону семантики, в якій слова антонімізуються [6, с. 86]. Явище антонімії ґрунтовно викладено Л. М. Полугою в передмові до останнього видання «Повного словника антонімів української мови», що вийшов друком в 2006 року [7]. Автор подає теоретичні відомості про антоніми, зокрема поділ опозицій на класи, морфологічну та структурну класифікацію антонімічних пар, стилістичне використання загальнономовних та контекстуальних контрастів тощо. Л. М. Полюга дійшов висновку, що, крім лексичних антонімів, у мові є антонімія словотворча (спирається на антонімічність морфем) і граматична (ґрунтується на семантичній протилежності висловів, антонімічності різних граматичних категорій). Н. С. Голюкова зазначає, що в комунікативній лінгвістиці, яка є частиною лінгвістичної прагматики, як вважають більшість дослідників, антоніми є одним із фрагментарних засобів успішної, ефективної комунікації суб'єктів [8]. У терміносистемах окремих галузей науки антонімію досліджували такі українські мовознавці, як Р. Микульчук, Б. П. Михайлишин, Л. М. Полюга, І. В. Волкова, І. І. Козловець, З. Б. Куделько, Т. В. Михайлова, Т. І. Панько, М. Р. Процик, Л. О. Симоненко, О. А. Южакова та ін. [9].

Підводячи результати досліджень явища антонімії в українській мові, можна зробити висновок, що класифікація антонімів у семантичному відношенні вирізняє такі класи антонімів: градуальні або контрарні, комплементарні, векторні, координатні [1].

Зазначимо що комплементарні синоніми позначають два видові поняття, які є взаємодоповнювальними і разом становлять певне родове поняття без проміжних ланок. На відміну від українського визначення в китайській мові такі антоніми називають абсолютними – 绝对反义词 Juéduì fānyìcí.

Українські лінгвісти, досліджуючи антонімію в аспектах загального мовознавства, лексикології та стилістики, розробили й закріпили термінологічно-поняттєву базу, що послужила підґрунтям для всебічної характеристики та класифікації антонімів у структурі їхніх лексичних значень як у мові, так і в мовленні.

Як правило, антонімічні пари утворюють слова однієї частини мови. Але іноді трапляються винятки, наприклад: *серйозний* (прикм.) – *жартівник* (імен.), *свій* (займ.) – *чужий* (прикм.), *перший* (числ.) – *останній* (прикм.). Належність компонентів антонімічної пари до різних частин мови пояснюється здатністю однієї частини мови вживатися в значенні іншої.

Антоніми часто використовуються в художній літературі і в народній творчості, в піснях, казках, прислів'ях, приказках для створення антитези (зіставлення протилежних образів для підсилення вражень, для більшої переконливості розуміння світу як єдності протилежностей) з метою увиразнення тексту: «Я піду за волю проти рабства» (Леся Українка); «Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже» (народне прислів'я). Також в художній літературі, в мовному спілкуванні, в народній творчості часто застосовується така риторична фігура антонімічного походження як оксюморон (від гр. οξύμωρον – дотепно-безглузде), яка є сполученням двох несполучувальних понять, що мали б виключати одне одне, в результаті поєднання двох його частин, які є двома ознаками одного явища з виникненням ефекту несподіваності і разом з тим свіжості образу. Як правило, оксюморон – це атрибутивне словосполучення іменника з прикметником (сумна радість, солодкий біль, гірке щастя).

Зазначимо наприкінці, що деякі слова в українській мові, також як і в китайській, антонімів не мають. По перше, власні назви (імена і географічні назви), конкретні іменники, такі як «будинок», «око», «лава», всі числівники та деякі займенники, вузькі терміни: сума, розчинник, іменник, а також багато прикметників і дієслів. Адже у багатьох із них не можливо виділити два крайніх прояви або стани, що лежить в основі антонімії.

Мета статті. Завданням нашого дослідження є визначення схожості і відмінностей явища антонімії в українській і китайській мовах. Після розгляду явища антонімії в українській мові зупинимося на порівняльному аналізі цього явища в українській і китайській мовах.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо явище антонімії та її особливості в китайській мові та проведемо порівняльний аналіз на підставі досліджень українських синологів та китайських лінгвістів. Наприкінці ХХ століття у Китаї виник великий інтерес до багатоаспектних мовних явищ. Вчені дали визначення терміна «антонім» як слова з протилежним значенням, визначили критерії оцінки та віднесеності лексем до цього класу, створили різні класифікації, в основу яких поклали певні ознаки. Важливим етапом і результатом вивчення явища антонімії в китайській мові стали численні словники антонімів, перший з яких склав відомий китайський лінгвіст Сюй Анчун і перше видання цього словника з'явилося в 1986 році [10].

У дисертаційному дослідженні Ванг Вей зазначено, що лексикологія в Китаї має глибокі коріння і давні традиції, але антонімія, як особливий пласт лексики, почала вивчатися лише у ХХ столітті [11, с. 3]. Відносно причин виникнення і природи антонімії Ванг Вей зазначає: «Все у світі має єдність протилежностей у різних формах або змісті суперечностей і протилежностей. Жодна зі сторін не може існувати самостійно. Ці суперечливі та протилежні сторони відображаються в мові в антонімічних відношеннях від лексики до дискурсу. Антоніми завжди зазнавали впливу лінгвістики, логіки» [11, с. 4]. Отже, як вважає дослідниця, вивчення механізмів породження антонімів як лексичних опозицій, що зумовлюють виникнення антонімічних відносин у лексичі, дозволяє зрозуміти та пояснити внутрішні механізми мовної системи. Авторка відзначає, що антонімічні слова так само, як і поняття, що ними позначаються як протиставлені, є взаємопов'язані.

Звернемо увагу на дослідження явища антонімії в китайській мові, що проводилось українськими лінгвістами. Необхідно зразу ж відмітити, що явище антонімії в китайській мові привернуло увагу починаючих синологів, студентів, які вивчають китайську мову в Київському національному лінгвістичному університеті на факультеті східної і слов'янської філології на кафедрі китайської філології. Цікаво, що курсові роботи майбутніх синологів написані ними в 2023 році, що ще раз підкреслює актуальність проведеного нами дослідження. Отже, Ю. О. Атрошенко досліджувала функціонально-стилістичні особливості антонімії в сучасній китайській мові, розглянула теоретичні положення вивчення функціонально-стилістичних особливостей антонімії; уточнила специфіку і виявила функціонально-стилістичні особливості антонімії в сучасній китайській мові [12]. Т. О. Кліщевська виявила особливості перекладу антонімів з китайської мови українською [13]. Дослідниця звернула увагу на те, що в процесі перекладу антонімів з китайської мови українською можуть виникати різні нюанси та відтінки значень, які важко передати без відповідного контексту та знань про культуру та традиції Китаю. Таке явище пояснюється тим, що деякі слова в китайській мові можуть мати багато різних значень в залежності від контексту вживання. Тому важливо знати, яке саме значення має бути передано українською мовою, щоб забезпечити точний та зрозумілий переклад. В дослідженні Д. В. Тепленка розглянуто структурні, функціональні, стилістичні особливості антонімії в сучасній китайській мові. Автор також звернув увагу на те, що в китайській мові є багато слів, які мають кілька значень, тому залежно від контексту вони можуть набувати значення як антонімів, так і синонімів [14].

Що стосується семантичної класифікації китайських антонімів, Ванг Вей (王伟 – Wáng Wèi) зазначає, що в сучасній китайській мові, з точки зору взаємного семантичного зв'язку, антоніми поділяються на чотири класифікації: абсолютні; градуйовані; спрямовані; реляційні. 1) Абсолютні антоніми (绝对反义词 – Juéduì fǎnyìcí) у концептуальній області мають лише дві сторони і між ними нічого немає. Серед абсолютних антонімів в китайській мові найбільше іменників (死 смерть – 活 життя; 男人 чоловік – 女人 жінка, 爸爸 тато – 妈妈 мама, 先生 пан – 女士 пані), далі – прикметників (愉快 веселий – 伤心 сумний, 里面 внутрішній – 表面 зовнішній, 永远 постійний – 暂时 тимчасовий). Нагадаємо, що в українській мові такі антоніми називаються комплементарними; 2) Градуйовані антоніми («相对反义词» – «Xiāngduì fǎnyìcí») за своєю семантикою протилежні. Мається на увазі що ця класифікація антонімів в основному – прикметники, які зазвичай можуть набути прислівникового ступеня. Наприклад: 高 – 矮 (gāo – ài): високий – низький; 长 – 短 (zhǎng – duǎn): довгий – короткий; 深 – 浅 (shēn – qiǎn): глибокий – мілкий; «好 – 坏» (hǎo – huài): добрий – поганий; 3) Спрямовані антоніми (方向性反义词 – Fāngxiàng xìng fǎnyìcí) утворюються на основі спрямованості до протилежності. Наприклад: 前 – 后 (qián – hòu): вперед – назад; 4) Реляційні антоніми (关系反义词 – Guānxi fǎnyìcí). Базуються на семантичній протилежності, яка існує в спорідненості чи соціальних відносинах. Наприклад: 父母 – 孩子 (fù mǔ – hái zi): батьки – діти [11].

Як зазначено в дисертаційному дослідженні І. В. Ситник з посиланням на китайського дослідника явища антонімії Лю Шусіня (刘叔新 – Liúshūxīn): «В китайській мові лексичні оди-

ниці, що об'єднані антонімічним зв'язком, називаються антонімами (反义词)», що відповідає визначенню антонімів в українському варіанті [15, с. 174].

Отже, що стосується таких понять як явище антонімії, сутності антонімів, семантичної класифікації антонімів, то, як видно з наведених вище даних, спостерігається схожість їх визначення в українській і китайській мовах. Дещо відрізняються назви семантичних класів антонімів. Наприклад, комплементарні антоніми в дослівному перекладі з китайської мови ((绝对反义词 – Juéduì fǎnyìcí), як вже зазначалося, називаються абсолютними антонімами. Спрямовані антоніми в українській класифікації називаються векторними.

Найавторитетнішим на сьогодні лексикографічним джерелом антонімів китайської мови є «Словник антонімів китайської мови» Чжан Чжунь, Чжан Циньунь («汉语反义词词典») (张志毅, 张庆云) [16]. У цьому словнику виокремлено 527 антонімічних пар. Встановлено, що серед слів-антонімів є іменникові, прикметникові, дієслівні, прислівникові та займенникові антонімічні пари. Кількість іменникових антонімічних пар у словнику становить – 158, дієслівних – 177, прикметникових – 135, займенникових – 6, прислівникових – 18, тобто з такого розподілу кількості антонімічних пар можна також провести паралель зі статистикою розподілу антонімічних пар в українській мові, а саме, найбільшу кількість антонімічних пар в нашій мові складають також дієслова, на другому місці, як і в китайській мові, знаходяться іменники і т. д. [7].

Китайський лінгвіст Лю Шусінь (刘叔新 – Liúshūxīn) визначив п'ять критеріїв антонімічності: 1) наявність протилежної семантики; 2) семантична спільність, яка виявляється в тому, що антоніми виражають одне й те саме родове поняття; 3) слова диференціюються лише за наявності в кожному з них спільної семантичної основи; 4) здатність слів-антонімів уживатися в однаковому, аналогічному контекстуальному оточенні; 5) належність до однієї частини мови. Ці критерії використано як основу при визначенні антонімічності слів і виявленні парадигматичних відношень антонімів між собою в словнику китайськомовного педагогічного дискурсу початкового рівня [15, с. 174; 17].

У визначених китайським лінгвістом критеріях антонімічності також можна знайти відмінності від українських критеріїв. Отже, як п'ятий критерій антонімічності визначається обов'язкова належність до однієї частини мови, що не завжди виконується в українському варіанті. Належність компонентів антонімічної пари до різних частин мови, як зазначено вище, пояснюється здатністю, що притаманна українській мові, однієї частини мови вживатися в значенні іншої. В китайській мові в антонімічній парі такі винятки неможливі.

Аналогію між українською і китайською антонімією можна спостерігати при розподілі типів антонімічних пар за кількістю лексичних значень. Як в українській, так і в китайській мовах антонімічні пари поділяється на такі типи: 1) однозначне слово (单义词 – Dān yì cí) і однозначне слово (单义词 – Dān yì cí): 天 – Tiān (небо) – 地 – De (земля); 2) однозначне слово (单义词 – Dān yì cí) і багатозначне слово (多义词 – Duōyì cí): 虚心 – Xūxīn (скромний) – 骄傲 – Jiāo'ào (гордий). 骄傲 – Jiāo'ào (гордий) є багатозначним словом; 3) багатозначне слово (多义词 – Duōyì cí) і багатозначне слово (多义词 – Duōyì cí): 厚 – Hòu (товстий) – 薄 – Báo (тонкий).

Відмінності явища антонімії в українській й китайській мовах найбільш виявляються при поділенні слів на склади. Отже, у китайській мові, так само як і в українській, слова поділяються на склади. Проте, роль складів у цих мовах неоднакова. В українській мові не кожен склад лексично значущий, тоді як у китайській мові окремих склад, як правило, наділений смисловим значенням. Таким чином, стосовно китайської мови склад є не лише звуковою, а й смисловою одиницею. Це означає, що у китайській мові складоділення зазвичай збігається з морфологічним членуванням, і тому морфему іноді називають складоморфемою.

У китайській мові існують класифікації антонімів, в основу яких покладено різні ознаки. Щодо лексичного складу китайської мови найбільш відомими вважаються три класи класифікації антонімів, у назві яких якнайкраще відображені критерії диференціації: морфологічна, семантична, морфолого-семантична. В українській мові антоніми мають кілька класифікацій, в основу кожної з яких покладено конкретні критерії. Найбільш відомою та загально визнаною в українській мові є така класифікація антонімів: структурна, семантична, морфолого-семантична, що відповідає особливостям складоділення. Отже, в основу китайської класифікації покладено морфологічні критерії, в основу української – структурні. Справа в тому, що для китайської мови, в якій склад збігається з морфемою, яка є одиницею і морфологічною, і семантичною, критерій словотвору виявляється важливішим, ніж критерій структурності. В українській мові кількість складів не грає у внутрішній диференціації ніякої ролі, вона будується на семантичних ознаках. У китайській мові односкладових різнокореневих антонімів дуже багато, а в українській, навпаки, вкрай мало. З усього різноманіття пар антонімів можна виділити зовсім незначну кількість слів, здатних продемонструвати український варіант односкладових антонімів. Проводячи паралелі, можна переконатися, що український переклад китайських односкладових антонімів не передбачає безумовних односкладових аналогів, хоч і не виключає їх (наскільки це можливо). Наприклад: 問 (wèn) – 答 (dá) – питати – відповідати; 是 (shì) – 非 (fēi) – так – ні. Навпаки, двоскладових однокореневих антонімів у китайській мові значно менше, ніж різнокореневих, що пояснюється морфолого-семантичними особливостями. Наприклад: 在……前 (zài... qián) – 在……后 (zài... hòu) – (знаходиться) попереду – (знаходиться) позаду. Це суфікси, що утворюють результативно-спрямовані дієслова, яких у китайській мові взагалі небагато.

Двоскладових різнокореневих антонімів у китайській мові значно більше. Наприклад: 平常 (píngcháng) – 奇特 (qítè) – звичайний – особливий. В українській мові двоскладових слів зовсім небагато, тому що найбільша кількість слів в українській мові, як видно з цього прикладу, трискладові.

Отже, ще раз зазначимо, що основні відмінності української і китайської антонімії пояснюються тим, що в основу китайської класифікації складоділення покладено морфологічні критерії, в основу української – структурні критерії. Внаслідок цього в китайській мові, в якій склад збігається з морфемою, яка є одиницею і морфологічною, і семантичною, критерій словотвору виявляється важливішим, ніж критерій структурності. В українській мові кількість складів не грає у внутрішній диференціації ніякої ролі.

Для визначення схожості і відмінності антонімічних явищ в китайській і українській мовах також можна провести співставлення фразеологізмів та варіантів їх перекладу. В українській і китайській мовах є стійкі мовні звороти – фразеологізми, які утворюють прислів'я і приказки (у китайській мові такі фразеологізми називаються ченьюї). Такі фразеологізми допомагають не тільки виразити свої думки, але також передати свої почуття і волю. В таких мовних зворотах часто спостерігається явище, яке називається внутрислівною антонімією або енантіосемією [18]. Для прикладу розглянемо таке китайське прислів'я: 寡不敌众 (guā bù dì zhòng). В дослівному перекладі – “Один не встоє проти багатьох”. Український аналог – «Один у полі не воїн». Це прислів'я можна розглядати і як песимістичне несхвалення якогось задуму, і як оптимістичне виправдування у разі поразки. Така двоїстість (амбівалентність) ідіоми сприймається як внутрислівна антонімія, тобто енантіосемія. В явище енантіосемії також виявляється схожість українських і китайських прислів'їв, як видно з наведеного прикладу.

Висновки. В наявних схожості і відмінностях в явищі антонімії в українській і китайській мовах можна помітити мовний універсалізм, важливу роль антонімів у цих мовах. Відмінності явища антонімії в українській і китайській мовах найбільш виявляються при поділенні слів на склади внаслідок того, що роль складів у цих мовах неоднакова. В українській мові не кожен склад лексично значущий, тоді як у китайській мові окремих склад, як правило, наділений смисловим значенням. Таким чином, стосовно китайської мови склад є не лише звуковою, а й смисловою одиницею. Це означає, що у китайській мові складоділення зазвичай збігається з морфологічним членуванням, і тому морфему іноді називають складоморфемою. Крім того, деякі слова в китайській мові можуть мати багато різних значень в залежності від контексту вживання. Тому важливо знати, яке саме значення має бути передано українською мовою, щоб забезпечити точний та зрозумілий переклад.

Не зважаючи на деякі відмінності в явищі антонімії, використання антонімів дозволяє показати протиріччя, сформувати різкий глибокий смисловий контраст як в українській, так і в китайській мовах, створити особливий фон для характеристики речей, підвищити тону, посилити роль основного змісту, зробити мову глибшою і потужнішою. Внаслідок цього порівняльний підхід до вирішення проблеми навчання китайської мови дозволяє знаходити ознаки мовного універсалізму у таких різних мовах, як українська і китайська, що, в свою чергу, стимулює подальші порівняльні дослідження на матеріалі цих мов.

Література:

1. Велика українська енциклопедія: вебсайт. URL : <https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%BС%D0%B8>
2. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 36 с.
3. Векуа Н. В. Антонімія якісних прикметників у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 230 с.
4. Лисиченко Л. А. Антоніми в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 1. С. 26–33.

